

Stanisław Palka

Metodologiczne problemy badań edukacyjnych

Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Pedagogika 13, 29-34

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

METODOLOGICZNE PROBLEMY BADAŃ EDUKACYJNYCH

Badania edukacyjne są ważnym składnikiem badań pedagogicznych, bowiem edukacja jest jednym z podstawowych składników dziedziny poznania pedagogiki. Stanowisko takie przyjmuję zgodnie z założeniem, że pedagogika nie jest redukowana do nauki o edukacji, ale włącza edukację jako składnik poznania. W ślad za tym rozważanie zagadnienia problemów badań edukacyjnych włączam do zakresu problemów badań pedagogicznych. Badania edukacyjne wiążą się z edukacją pojmowaną jako instytucjonalne, głównie szkolne, wychowywanie (wychowywanie moralne, społeczne, estetyczne, zdrowotne), kształcenie (nauczanie i wychowywanie umysłowe), samokształtowanie, opiekowanie, stosowanie profilaktyki. Metodologia badań pedagogicznych i w niej metodologia badań edukacyjnych wchodzi w skład metodologii pedagogiki oraz w niej metodologii edukacji. Obok tego składnika metodologia pedagogiki (edukacji) obejmuje system budowania teoretycznej wiedzy pedagogicznej (edukacyjnej) oraz system upowszechniania tej wiedzy wśród badaczy i praktyków pedagogicznych (edukacyjnych, głównie nauczycieli, wychowawców, opiekunów, resocjalizatorów, pedagogów szkolnych, animatorów społecznych, animatorów kultury, trenerów, terapeutów, doradców pedagogicznych).

Uwzględniając w tytule artykułu „metodologię badań edukacyjnych”, koncentruję niżej uwagę na metodologicznych problemach, metodologicznych dylematach, metodologicznych ambiwalencjach, metodologicznych perspektywach, a więc na stanie rozstrzygnięć badawczych, które albo wiążą się z wyborem jakiejś jednej drogi działań ze świadomością istnienia innych dróg (trakt wzdłuż jednej drogi jest bezpieczniejszy, ale ograniczany poznawczo), albo dotyczą próby realizacji możliwości wiązania kilku dróg badawczych, z uwzględnieniem specyfiki odrębności każdej z nich. Takie decyzje powinny być podjęte przed rozpoczęciem badań edukacyjnych, co wiąże się z opracowywaniem metodologii, określeniem dziedziny poznania i sposobów jej osiągania. Niżej analizuję syntetycznie potrzebę rozstrzygnięć w tej fazie działań, wybierając 7 problemów metodologicznych w badaniach edukacyjnych, wspierając się w tej mierze analizą treści prac metodologicznych oraz własnymi doświadczeniami badawczymi.

* Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.

PROBLEM A

Obiektem badań edukacyjnych są zarówno jednostki uczniów i wychowanków, jak i ich grupy – klasy, szkoły. W grę wchodzi: ich rozwój; oddziaływania dydaktyczne, wychowawcze, opiekuńcze, profilaktyczne szkół; efekty tych oddziaływań; uwarunkowania efektów, m.in. indywidualne, rodzinne. Badacz edukacyjny może realizować aktywność poznawczą, prowadząc badania pedagogiczne, głównie dydaktyczne i z teorii wychowania. Jest to użyteczne poznawczo, ale jednostronne – wszak wiele istotnych danych edukacyjnych dostarczyć może wiedza z nauk filozoficznych (m.in. z antropologii, aksjologii, etyki, estetyki), z nauk psychologicznych (np. psychologii rozwoju, psychologii wychowania, psychologii edukacyjnej, psychologii społecznej, z nauk socjologicznych (m.in. socjologii wychowania, socjologii edukacji, socjologii małych grup, socjologii kultury, socjologii mediów). Badacz edukacyjny orientuje się w aktualnej wiedzy filozoficznej, psychologicznej, socjologicznej, stara się do niej sięgać, ale nie jest specjalistą z badań tych nauk, w związku z tym nie prowadzi badań filozoficznych, psychologicznych, socjologicznych (choć może takie badania inspirować). Jawi się możliwość prowadzenia badań z pogranicza pedagogiki i nauk dla niej pomocniczych, w których wspólne działania poznawcze prowadzi pedagog, filozof, psycholog, socjolog – nie „obok siebie”, niezależnie, lecz „ze sobą” – związani wspólnym, ogólnym problemem głównym, np. dotyczącym rozwijania twórczości uczniów, zmniejszania zjawiska marginalizacji wychowanków (np. z powodu niskiego statusu materialnego rodziców, patologii rodzin), profilaktyki w zakresie uzależnień uczniów od gier komputerowych, cyberprzemocy wśród wychowanków. Do rozstrzygnięcia przez badacza edukacyjnego pozostaje dylemat: czy prowadzić wyłącznie badania pedagogiczne, czy inicjować badania z pogranicza pedagogiki i filozofii, psychologii i nauk socjologicznych. Ten drugi rodzaj badań edukacyjnych może dawać korzystne edukacyjne rezultaty, ale również użyteczny jest pierwszy rodzaj badań.

PROBLEM B

Badania edukacyjne mogą być podejmowane w kilku celach, przede wszystkim: w celach poznawczych, w celach teoretycznych, w celach praktycznych. Cele poznawcze są podstawowymi składnikami metodologii badań pedagogicznych, ale ich osiągnięcie umożliwia realizowanie dwóch pozostałych celów: teoretycznych i praktycznych. Badania pedagogiczne mogą służyć uzyskaniu danych wzbogacających teoretyczną wiedzę pedagogiczną lub weryfikujących aktualny stan tej wiedzy (cele teoretyczne). Badania pedagogiczne mogą służyć uzyskaniu danych wzbogacających praktyczną wiedzę pedagogiczną (cele praktyczne), wiedzę metodyczną. Badacz edukacyjny może podejmować decyzję: czy pragnie zdobywać wiedzę przede wszystkim służącą wzbogaceniu teoretycznej wiedzy edukacyjnej, czy pragnie uzyskiwać wiedzę uży-

teczną przede wszystkim dla praktyki edukacyjnej. Uzyskiwanie wiedzy teoretycznej osiągane jest głównie w toku badań praktyki edukacyjnej i w tej praktyce jest ta wiedza weryfikowana. Uzyskiwanie wiedzy praktycznej wspiera się na dotychczasowej wiedzy teoretycznej. Praktyczne efekty są nie tylko użyteczne metodycznie, lecz także mogą stwarzać możliwość sprawdzania wiedzy teoretycznej. Ponadto w toku badań praktycznych odkrywane są nowe zjawiska i procesy, które mogą dawać impulsy do nowych badań teoretycznych – w naukach pedagogicznych istnieje powiązanie teorii z praktyką, powiązanie wiedzy teoretycznej z doświadczeniami praktyki. Taka sytuacja może skłaniać badacza edukacyjnego do prowadzenia badań służących uzyskiwaniu danych użytecznych zarówno dla praktyki, jak i dla teorii edukacyjnej. Ten sposób postępowania służy rozwijaniu pedagogiki będącej nauką teoretyczno-praktyczną, podwaliny nauki teoretyczno-praktycznej, m.in. w dziele rozwoju dydaktyki i teorii wychowania, kładzione są przede wszystkim w badaniach edukacyjnych, gdzie najpełniej przeplatają się elementy teorii z elementami praktyki.

PROBLEM C

Badania edukacyjne prowadzone są przez pracowników naukowych wyższych uczelni, ale zwykle ci pracownicy nie mają codziennych kontaktów z przedszkolami, szkołami podstawowymi, gimnazjami, szkołami ponadgimnazjalnymi, co nie ułatwia dogłębnych poszukiwań poznawczych. Nauczyciele tych jednostek systemu oświatowego mają taki kontakt, ale nie mają zwykle kompetencji i ambicji badawczych, jednakowoż niektórzy nauczyciele i wychowawcy podejmują próby badawcze, np. prowadzą badania przy użyciu testów dydaktycznych, prowadzą obserwacje, analizują dokumentację indywidualną uczniów i wychowanków, przeprowadzają wywiady z rodzicami uczniów i wychowanków a także – co jest godne uznania – uczestniczą w „badaniach w działaniu”, wprowadzają innowacje pedagogiczne, zatem jawią się możliwości:

- wykorzystywania doświadczeń poznawczych praktyków pedagogicznych jako składnika nowej wiedzy o wychowaniu, kształceniu, opiece, profilaktyce, a więc traktowania doświadczeń poznawczych praktyków jako użytecznego konstruktów dla teorii i praktyki edukacyjnej – przy naukowej weryfikacji tych konstruktów;
- prowadzenia wspólnych poszukiwań poznawczych przez zawodowych badaczy naukowych z praktykami przygotowanymi do prowadzenia badań, przy partnerskich kontaktach i dialogu poznawczym;
- rejestrowania osiągnięć poznawczych praktyków, rejestrowania trudności w praktyce edukacyjnej, nowych zjawisk pozytywnych i negatywnych w praktyce szkolnej jako inspiracji do badań naukowych, np. innowacje nauczycielskie mogą być podstawą do podejmowania działań eksperymentalnych przez badaczy profesjonalnych.

PROBLEM D

Problemy badań edukacyjnych stanowią pytania o zjawiska i procesy edukacyjne usytuowane w czasie i przestrzeni, w stanie tych zjawisk i procesów. Stawiane są tu pytania:

- „Jak jest tu i teraz w Polsce?” – temu służą badania opisowe, badania diagnostyczne, badania wyjaśniające;
- „Jak jest w innych krajach?” – temu służą badania porównawcze;
- „Jak było wcześniej?” – temu służą badania historyczne.

Wiedza o tym „jak jest” aktualnie w Polsce, „jak jest” w innych krajach, „jak było” wcześniej ma duże znaczenie nie tylko poznawcze, lecz także – co ważne w badaniach edukacyjnych – praktyczne. Aktualna diagnoza i wyjaśnianie zjawisk i procesów edukacyjnych, poznanie stanu tych zjawisk i procesów w innych krajach, poznanie stanu zjawisk i procesów w przeszłości dają podstawy do podejmowania działań praktycznych mających na celu: a) unikanie postępowań przynoszących szkody, a podtrzymywanie tych, które dają korzyści; b) wykorzystywanie doświadczeń z przeszłości oraz doświadczeń z innych krajów do polskiej praktyki, przy zachowaniu wymogów ekwiwalencji i kontekstualności.

Badacz edukacyjny stoi w sytuacji wyboru. Może ograniczać się do badań opisowych, diagnostycznych, wyjaśniających, porównawczych, historycznych i – ewentualnie – prognostycznych, ale może podjąć działania badawcze, których celem jest korzystne zmienianie zjawisk i procesów – temu służą badania eksperymentalne, badanie w działaniu. Badacz edukacyjny może próbować wiązać różne kierunki poszukiwań poznawczych związane z rozpoznawaniem „tego, co jest” oraz projektowaniem i wprowadzaniem zmian do praktyki.

PROBLEM E

Badania edukacyjne zwykle wiązane są z podejściem ilościowym, w tym z pomiarami – głównie z pomiarami przy użyciu testów dydaktycznych oraz przy użyciu skalowania, z analizą dokumentów, obserwacjami indywidualnymi i grupowymi. Dzięki temu można określać: a) efektywność nauczania pojedynczych uczniów, całych klas, a nawet całych szkół (uwagę zwracają rankingi szkół) w wymiarze krajowym i międzynarodowym; b) stan postępu w rozwoju fizycznym, psychicznym, intelektualnym, emocjonalnym, społecznym uczniów i wychowanków; c) niepowodzenia rozwojowe, niepowodzenia dydaktyczne, niepowodzenia wychowawcze uczniów; d) stan i nasilenie zjawisk patologicznych w grupach wychowanków, np. agresji, uzależnień od środków psychoaktywnych; e) związek efektów dydaktycznych i wychowawczych szkoły z cechami środowiska lokalnego, środowiska rodzinnego. Jednak istotne dane pedagogiczne, przede wszystkim w sferze wychowywania, wiążą się

z cechami uczniów i wychowanków, które nie poddają się badaniom ilościowym. Związane to jest między innymi ze sferą przeżyć, nadziei, zahamowań, aspiracji, stanów lękowych, poczucia zagrożenia młodych osób. W takich sytuacjach użyteczne badawczo jest podejście jakościowe, związane np. z dialogiem (wywiadem swobodnym), z analizą wytworów, z analizą dokumentów osobistych, z obserwacją aktywności, zachowań wychowanków w sytuacjach społecznych. Docieranie do przeżyć wychowanków, bycie z nimi „na równi” w dialogu, postrzeganie świata „ich oczami” może dostarczać ważnych informacji, użytecznych do wychowawczego i dydaktycznego wspomagania, do działań profilaktycznych, do działań opiekuńczych.

Badacz edukacyjny dokonywać może wyboru między podejściem ilościowym a podejściem jakościowym, jak również może dokonywać prób wiązania podejścia ilościowego z podejściem jakościowym.

PROBLEM F

Badania edukacyjne prowadzone są w sytuacjach wynikających z realizowania określonej polityki oświatowej, prowadzonej w oparciu o przyjętą przez władzę państwową ideologię oświatową, ideologię wychowania. Badacz edukacyjny może: a) prowadzić badania efektów realizowania polityki oświatowej, prowadzić badania czynników wspierających realizację przyjętej polityki; b) prowadzić badania mające na celu zmienianie lub modyfikowanie polityki oświatowej. W tym drugim przypadku – stosowania pedagogiki krytycznej – badacz wchodzi w świat polityki, nie przyjmuje postawy bezstronnego, „zewnętrznego” obserwatora świata polityki. Staje więc w sytuacji wyboru którejś drogi postępowania albo w sytuacji diagnozowania, wyjaśniania aktualnego stanu i w efekcie formułowania wniosków dla praktyki edukacyjnej.

PROBLEM G

Fakty i zjawiska edukacyjne są odzwierciedlane, oceniane, poddawane analizie krytycznej obywateli, głównie rodziców uczniów i wychowanków, a więc związane są z ich świadomością edukacyjną, z ich postawami wobec faktów, zjawisk i procesów edukacyjnych. Edukacja ma służyć obywatelom lub ma być narzędziem kształtowania życia obywateli, a nawet indoktrynacji wychowawczej, światopoglądowej tychże obywateli. Badacz edukacyjny staje więc na rozstaju dróg: a) dostarczania danych użytecznych do kształtowania świadomości edukacyjnej obywateli; b) w oparciu o stan świadomości, potrzeby, aspiracje, postawy obywateli wskazywania w efekcie badań dróg działania użytecznych dla spełniania życzeń obywateli. Zapewne może starać się znajdować drogę pośrednią, gdzie wspierane są działania służące budowaniu świa-

domości edukacyjnej na podstawie wiedzy naukowej, wiedzy prawdziwej, a zmniejszeniu ulega świadomość skażona postawami antydemokratycznymi, nietolerancyjnymi. Zatem i tu badacz edukacyjny schodzi z pozycji „obserwatora zewnętrznego” i wchodzi w świat polityki społecznej, polityki obywatelskiej.

Przedstawione wyżej wybrane metodologiczne problemy badań edukacyjnych dają świadectwo dynamicznego świata badań pedagogicznych, w którym badacz albo rejestruje fakty i zjawiska, albo włącza się w uczestnictwo w świecie faktów i zjawisk, albo próbując rejestrować ten świat, wskazuje w efekcie wnioski dla praktyki.

METODOLOGICZNE PROBLEMY BADAŃ EDUKACYJNYCH

Słowa kluczowe: badania pedagogiczne, badania edukacyjne, metodologiczne dylematy

Streszczenie: Badania edukacyjne są składnikiem badań pedagogicznych. W badaniach edukacyjnych występują dylematy metodologiczne związane między innymi z relacją teorii z praktyką, badań ilościowych z jakościowymi, diagnozowania i wyjaśniania z eksperymentowaniem.

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF EDUCATIONAL RESEARCH

Keywords: pedagogical research, educational research, methodological dilemmas

Abstract: Educational research is a component of pedagogical study. Educational research contains methodological dilemmas which are connected with the relation between theory and practice, quantitative and qualitative analysis, diagnosis and the explanation of experimentation.